

NURNAZAR ŞADOW,

*Türkmenistanyň Bilim
ministrliginiň baş hünärmeni*

MAGTYMGULYNYŇ DÖREDIJILIGINDE «WAHDETI- ŞUHUD» DÜŞÜNJESI WE ONUŇ BILEN BAGLANYŞKLY SOPUÇYLYK GARAÝYŞLAR

Gadymy döwür filosofiýasyndan başlap, häzirki günlerimi-
ze çenli dowam eden naturalistik panteizm hökmünde tanalýan
garaýyşlar derňelende, bu garaýyşlaryň nädereje dürli-dürlüdiği, hatda
käbirleriniň bir-birine çaprazdygy¹, Gündogaryň panteistik garaýyşly
şahsyýetleri hökmünde tanalan Baýezit Bistaminiň, Hallaç Mansuryň,
Muhyýeddin ibn Arabynyň, Ymameddin Nesiminiň we Jeleddin
Rumynyň ynanç-ygtykadyndan, filosofik garaýyşlaryndan nädere-
je düýpli tapawutlanýandygyna göz ýetirmek bolýar. E.D. Jawalid-
ze islendik garaýyş belli bir derejede panteistik filosofiýa hökmün-
de beýan edip bolýandygyny belläp geçipdir.² Gündogary öwreniji
alymlar tarapyndan panteistik filosofiýa hökmünde beýan edilen, so-
puçylyk filosofiýanyň çäklerinde dörän wahdeti-wujud, wahdeti-
şuhud, fenafillä, bekaillä, sekr, sahw we şular bilen baglanyşkly
düşünjeleriň many-mazmun we ideýa aýratynlyklaryny seljermek,
şoňa görä türkmen nusgawy edebiýatyny, şol sanda Magtymguly
Pyragynyň sopuçylyk mazmunly şygrylaryny öwrenmek zerurdyr.
Magtymguly Pyragynyň döredijiligini öwreniji alymlar şahyryň döre-
dijiligine panteizmiň täsiriniň bardygyny dürlüçe beýan edipdirler.

G.O. Çaryýew şahyryň ýaşan zamanasy – XVIII asyr türkmen
jemgyýetinde syýasy-jemgyýetçilik aňňy emele gelşi barada ylmy iş
ýazypdyr. Bu ylmy işde XVIII asyr türkmen jemgyýeti, döwriň talaby-
na görä, marksizm-leninizm ideologiýasy jähetden Magtymgulynyň
filosofik, sosiologik we jemgyýetçilik syýasy garaýyşlary esasynda
derňelýär.³

¹ Bu ýerde materialistik we idealistik panteizm göz önünde tutulýar.

² Джавелидзе. Э.Д. У истоков турецкой литературы. – Тбилиси, «Мецниереба», 1979, 91s.

³ Чарыев Г.О. Развитие философской и общественно-политической мысли в Туркменистане в XVIII веке //Очерки истории философской и общественно-политической мысли в Туркменистане//. – Ашгабат: Ылым, 1970.

Bu işde Magtymguly Pyragynyň edebi mirasy bilen baglanyşykly entek ençeme derwaýys meseleleriň öwrenilmändigini ýa-da derňew obýekti bolmandygy bellenilip, geljekde derňelmeli temalaryň sanawy berilýär. Şol temalaryň biri hem «Magtymgulyynyň panteizmi» diýlip atlandyrylypdyr.¹

A. Haýydowyň «Din we edebiýat» atly kitaby Pyragynyň döredijiligine sopusylygyň täsiri barada ýazylan esasy işleriň biri bolup durýar. Alym bu işinde şahyryň döredijiligine grek filosofiýasynyň, sopusylyk garaýyşlaryň, esasan hem, sopusylygyň panteistik garaýyşlarynyň täsiri barada gelen netijelerini beýan edýär.

Bu işiň bir bölümini Magtymguly Pyragynyň döredijiligindäki panteistik garaýyşlaryň täsirine bagyşlamak bilen onda Pyragynyň idealistik panteizmden materialistik tendensiýaly panteizme gadam goýandygy baradaky pikir öňe sürülýär.² Elbetde, Pyragynyň materialistik panteizme meýil edendigini aýtmak nädogry bolsa gerek.

M. Annamammedow «Magtymguly, gizlin syryň bar içde...» atly kitabynda Magtymguly Pyragynyň «Näme sen», «Bihabar», «Sataşdym», «Gördüňmi», «Ýar bizim sary», «Aşyk bolmuşam» ýaly goşgularyny panteizmiň bir görnüşi hasaplanylýan emanasiýa konsepsiýasy esasynda döredendigini beýan edipdir.³

Türkmen edebiýatyny öwreniji alym H. Görogly «Туркменская литература» atly makalasynda Magtymgulyynyň döredijiliginde sopusylygyň täsiriniň bardygyny belläp, şahyryň mistiki panteistik mekdebe degişlidigini nygtaýdyr.⁴

A. Meredow «Magtymguly Pyragynyň diwany / Tankydy tekst» atly kitabynda Magtymgulyynyň «Näme sen» goşgusyny «wahdeti-

¹ Şol ýerde, 6s.

² Haýydow A. Din hem edebiýat (Magtymgulyynyň döredijiliginde sufizm ideýalary). A., «Ylym», 1978, 67- 70 s.

³ Annamammedow M. Magtymguly gizlin syryň bar içde... — A.: «Magaryf» 1997, 99 s.

⁴ «Философские стихи поэта легко обнаруживают влияние суфизма, но не аскетического, выражающего отречение от земных задач и устремленного в «потусторонний мир». Махтумкули относится к школе мистического пантеизма, основным идеалом которого является «божественный человек». В его стихах ясно видны и образы мистического экстаза». Seret: Kop-Ogлы X. Туркменская литература. — М.: Издательство «Высшая школа», 1972, 127 s.

wujud» düşünjesi jähetden derňemelidigini bu goşgynyň soňky bendini getirmek arkaly şeýle beýan edýar:

»Magtymguly, geç namysdan aryňdan,
El götergin bu wepasyz käriňden,
Jahan doly sen gapyl sen ýaryňdan,
Ýa mestmi sen, ýa şeýdamy, näme sen.

Aryflar (sopular) bu dünýäniň haýsy bir zadyna seretseler, onda Hudaýy görýärler we mydama ony synlaýarlar. Bu ýagdaýa aryflaryň terminologiyasynda «wahdeti-wujud» (barlygyň birligi) diýýärler. Ýokarky mysal («Näme sen» şygry) bu meseläni aýdyň beýan edýär».¹

G.B. Akynyýazow türkmen akyldarlarynyň erkin pikir ýöretmeginiň filosofik esasyyny panteistik garaýyşlaryň tutýandygyny bellemek bilen, bu garaýyşlaryň Magtymgulynyň döredijiligine täsiri barada belläp geçipdir.² Alymyň panteizm baradaky garaýyşlary umumy planda beýan edilip, onuň aýry-aýry görnüşleri, gündogarda ýüze çykan görnüşi hasaplanylýan «wahdeti-wujud» barada durlup geçilmeýär.

S.M. Demidow işançylygyň³ esasynda tebigatyň Hudaý hasaplanmagy ýaly yslandan öňki ynanç-ygtykatlaryň ýatandygy barada belläp geçipdir. Tebigatyň Hudaý hasaplanmagyny panteizm hökmünde beýan edip, bu garaýyşyň – tebigaty Hudaý hasaplaýan panteizmiň türkmenleriň yslandan öňki ynanç-ygtykadynda bardygyny nygtapdyr.⁴

R. Mustakow akyldaryň «Näme sen?» şygryny tebigatda gizlenen Hudaýa bagyşlandygyny, bu şygry arkaly Pyragynyň panteizminiň ýüze çykýandygyny belläp geçipdir. Panteizmiň manysyny bolsa E.D. Jawalidzäniň: «Бог как идеальное начало и природа как

¹ A. Meredow. Magtymguly Pyragynyň diwany / Tankydy tekst. – Gürgen: Intişarate Mahtumkyli Fyragy, I jilt, 2009, 31s.

² Şol ýerde, 6, 28 s.

³ Sopusylygy göz önünde tutan bolsa gerek.

⁴ Демидов С.М. Суфизм в Туркмении (Эволюция и пережитки). Под ред. Н.Байрамсахатова. Ашхабад, «БЫЛЫМ», 1978, 127, 157s.

материальное начало составляют тождество» («Hudaý ideal başlangyç we tebigat maddy başlangyç hökmünde aýny birlikdir»)¹ diýen düşündirişinden peýdalanylýar.

E. D. Jawalidžaniň panteizm baradaky bu düşündirişi Pyragynyň döredijiligine mahsus däl. Çünki Pyragy başlangyç hökmünde Hudaýy hem tebigaty aýny birlik hasaplamaýar. Şahyryň ynanç-ygtykatyna görä, tebigat Hudaý tarapyn ýokdan bar edilen:

«Kün!» lafzyndan älemi,
Möwjut eden Alla sen.²
(«Bol!» sözüden älemi, barlyga getiren Alla sen»).

Magtymgulyňyň öwreniji alymlaryň wahdeti-wujud, emanasiýa we panteizm düşüňjeleriniň Pyragynyň döredijiligine täsiri barada aýdanlaryny ylmy esasda düýpli öwrenmek we giňişleýin beýan etmek zerur bolup durýar. Çünki olaryň bu mesele bilen baglanyşykly garaýyşlary, ýokarda hem belläp geçişimiz ýaly, dürli-dürli hem-de umumy.

Wahdeti-wujud sözüniň sözlük manysy barlygyň birliги bolup, diňe bir barlygy – Hudaýyň barlygyny kabul etmektir. Bu düşüňje Gündogaryň meşhur alymy Muhyýeddin ibn Araby tarapyndan filosofik usulda, sistemalaýyn beýan edilipdir. Onuň doly ady Muhyýeddin Abu Abdulla Muhammet ibn Aly ibn Muhammet ibn Araby Hatimi Tai Andalusydyr. Ol 1165-nji ýylyň awgust aýynyň 7-sine Ispaniýanyň Mürsiýe (Murjia) şäherinde eneden bolýar.³ Ol ýigirmi ýaşyndan soňra sopusylyk ýoluny saýlap alýar. Ömrüniň dowamynda üç ýüzden gowrak alym we şyh (sopusylykda halypa derejesine ýeten alym pirleri) bilen görüşýär. Sopusylyk ýoluna gadam goýmagyna bolsa Abulapbas Ahmet Ureýni sebäp bolandyr diýlip hasap edilýär.⁴

¹ Р. Мустаков. Любовная лирика Махтумкули и суфизм. Seret: Magtymguly – 250/M. Öwezgeldiýewiň we A. Mülkamanowyň red. bilen. – A.: Ylym, 1989, 210-220 s.

² Magtymguly. Eserler ýygyny. II jilt, Aşgabat, «Ylym», 2013, 116s.

³ Uludag Süleyman. Ibn Arabi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 1995, 3 s.

⁴ Шиммель А. Мир исламского мистицизма / Пер. с англ. Н.И. Пригариной, А.С. Раппопорт. – М.: Алетея, Ўнига, 2000, 208-216 s.

Ibn Arabynyň baş ýüz, dört ýüz we ýüz elli eseriniň bardygy aýdylypdyr.¹ Onuň filosofiýasynyň merkezi düşünjesi bolan «wahdeti-wujud» düşünjesi barada «Fususyl-Hikem (فُصُوصُ الْحِكْمِ)» («Hikmetiň (göwher) gaşlary») we «Futuhaty-Mekkiýýe (الْفَتْوحَاتُ الْمَكِّيَّةُ)» («Mekge açyşlary») atly işlerinde giňişleýin düşündirişler berlipdir. Emma ol bu düşünjäniň filosofik jähtlerini beýan edende, onuň «wahdeti-wujud» terminini ulanmandygy, bu terminin (wahdeti-wjudyň) ilkinji gezek Ibn Arabynyň eserlerine düşündirişler ýazan Sadreddin Konewi tarapyndan ulanylandygy aýdylýar.²

Muhyýeddin ibn Arabynyň filosofiýasynyň esasy aýratynlygy onuň barlyk (wujud) baradaky garaýşydyr. Onuň garaýşyna görä, ýeke-täk barlyk (wujud) bolup, ol hem Allanyň barlygydyr. Alladan başga hakyky barlyk (wujud) ýokdur. Onuň barlygynyň (wujudynyň) başlangyjy ýokdur (gadymdyr, ezelidir). Barlygynyň soňy hem ýokdur (ebedidir). Köpelmeyär, bölünmeyär we üýtgemeyär. Ol wujudy-mutlakdyr (absolýut barlykdyr). Bar bolmagy üçin başga zatlar mätäç däldir. Öz-özünden bardyr. Emma älemdäki ähli zatlar munuň tersine bolup, bar bolmaky başga bir zadyň barlygyna mätäç. Dowamly özgerýärler. Azalýarlar ýa-da köpeliýärler. Älem hakyky barlyk däl-de, kölege mysaly barlykdyr.³ Çünki kölege eýesiniň barlygy bilen bardyr. Hut şonuň ýaly hem älem öz eýesiniň, Ýaradanyň barlygy bilen bardyr.

Ibn Araby barlygy salgyma meňzedýär. Bar ýaly bolup görünse-de, aslynda, ýokdur. Çünki ylmy taýdan hem tassyklanylyşy ýaly, älemdäki her bir zat dowamly özgerişde bolup, öz durkuny saklamaýar. Emma bu özgeriş duýgy organlary arkaly doly duýmak mümkin bolmaýar. Diňe ýokary tehnologiýalar arkaly göz ýetirmek mümkin. Biziň duýgularymyza älemdäki ýokary tizlikli özgeriş

¹ محيي الدين بن عربي، فُصُوصُ الْحِكْمِ، والتعليقات عليه بقلم ابوالعلا عفيفي. – بيروت: دار الكتاب العربي، ١٩٤٦، ص. ٥.

² Uluç Tahir. Ibn Arabî’de mistik sembolizm // Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, yıl: 7 [2006], sayı: 16, ss. 151-190.

³ Adamy boş, abstrakt zat, Hudaýyň diňe bir geçip barýan kölegesi diýip hasaplaýan sufizm teoriýasyna Magtymgulynyň garşy çykýandygy barada T.Berdiýew we A.Annamämmedow hem belläp geçipdirler (Magtymgulynyň pedagogik garaýyşlary. Aşgabat: Türkmenistan döwlet neşirýaty, 1960, 17s.).

durnukly bolup görünýär. Ibn Araby materiýanyň şeýle durnuksyz durkuny, az wagtyk barlygyny dowam etdirmegini ýok hökmünde kabul edipdir. Şeýlelikde, durkuny hiç özgertmeýän Mutlak (Absolýut) barlygy hakyky barlyk hasaplapdyr¹ Ibn Arabynyň tebigatdaky ýokary tizlikli özgeriş barada aýdanlaryna meňzeş garaýyş gadymy grek filosofy Geraklitde hem bar. Ol bu barada şeýle belläp geçipdir: «...Все существует и в то же время не существует, так как все течет, все постоянно изменяется, все находится в постоянном процессе возникновения и исчезновения» («...Ähli zadyň akyp gidýänligi, dowamly özgerýänligi we uzygider ýagdaýda döräp, ýok bolýanlygy jähtden ähli zat bardyr, şol bir wagtyň özünde hem ýokdur»)².

Wahdeti-şuhud düşünjesi bolsa wahdeti-wujuddan belli bir derejede tapawutlanýar.

Wahdeti-şuhud sözüniň manysy görmegiň birligi bolup, diňe bir barlygy – Hudaýyň barlygyny görmekdir. Wahdeti-wujuddan tapawutlylykda wahdeti-şuhudda bir barlyk görülýär, emma Hudaýdan gaýry zatlaryň hem bardygy inkär edilmeýär.

Sopuçylygy öwreniji alymlar wahdeti-şuhud düşünjesiniň ilkinji bolup 1261–1336-njy ýyllarda ýaşap geçen kubrewiýýe³ tarykatynyň alym sopolaryndan bolan Alaüddöwle Simnany tarapyndan öňe sürlendigini belläpdirler.⁴ Alym wahdeti-wujudyň sopuçylyk ýolunyň ahyrky menzili dældigini we Ýaradan bilen ýaradylanyň aratapawudynyň bardygyny nygtapdyr. Ol Ibn Arabynyň Wahdeti-wujud düşünjesini tankyt edipdir.⁵ Haçanda Ibn Arabynyň «وَهُوَ عِنْدَهَا سُبْحَانَ الَّذِي أَظْهَرَ الْأَشْيَاءَ» («Ähli zatlary ýüze çykaran we olaryň (ýüze çykaran zatlarynyň) özi bolan (Hudaý) ähli kemçiliklerden päkdir») sözünü eşidende gaharlanypdyr we oňa şeýle sorag beripdir: «Eý, şyh!

¹ Çamlica Orhan. Ahmed Câhidi'nin nasihatnâme ve tevhid-i zât adlı risâleler'inin tahlîli. Yüksek lisans tezi. – İstanbul, 2006, 27s.

² Антология мировой философии. Том 1. Философия древности и средневековья части 1. М., 1968, 31s.

³ Nejmeddin Kübranyň esaslandyran tarykaty.

⁴ دکتر قاسم کاکایی، دکتر حمید محمودیان، الاهیات عرفانی از دیدگاه علاء الدوله سمّانی و بونانوتوره، فصلنامه اندیشه دینی دانشگاه شیراز، پیاپی ۱۳۸۸، ۷۹ - ۹۸ ص.

Kartal Abdullah. İmâm-ı Rabbânî'nin Vahdet-i Vücûd Eleştirisi ve Tarihsel Arkapları. Uludağ üniversitesi ilâhiyat fakültesi dergisi. Cilt: 14, sayı: 2, 2005, 63-65 s.

⁵ دکتر قاسم کاکایی، دکتر حمید محمودیان، الاهیات عرفانی از دیدگاه علاء الدوله سمّانی و بونانوتوره، فصلنامه اندیشه دینی دانشگاه شیراز، پیاپی ۱۳۸۸، ۷۹ - ۹۸ ص.

Kartal Abdullah. İmâm-ı Rabbânî'nin Vahdet-i Vücûd Eleştirisi ve Tarihsel Arkapları. Uludağ üniversitesi ilâhiyat fakültesi dergisi. Cilt: 14, sayı: 2, 2005, 60 s.

Şyhyň (ýüze çykaran) tezeginiň özüdigini aýtsalar, ýanyndan geçip gitmersiň, oňa gaharyň geler. Eger şeýle bolýan bolsa, akyly adam Hudaý barada şoňa meňzeş söz aýdarmy!?»¹

Alymyň wahdeti-wujud baradaky tankydy garaýşy nagyş-bendiligiň meşhur sopolaryndan bolan, 1564–1624-nji ýyllarda Hindistanda ýaşap geçen Ymam Rabbany Ahmet Faruky Sirhindi tarapyndan dowam etdirilipdir.² Ol wahdeti-wujud düşünjesini giňişleýin beýan edip, tejribe arkaly bu düşünjäniň ahyrky netije dældigine göz ýetirendigini beýan edipdir. Birnäçe ýyllap wahdeti-wujuda ynanyp ýaşan hem bolsa, fena mertebesini gazanmak üçin wahdeti-wujudyň zerur dældigini beýan edipdir.

Ol öz halypasyna, şägirtlerine we başga adamlara ýazan hatlaryny özünde jemleýän meşhur «Mektubat» («المَكْتُوبات» – Hatlar) atly kitabynyň birinji jildiniň otuz birinji, kyrk üçünji we iki ýüz ýetmiş ikinji hatlarynda wahdeti-wujud we wahdeti-şuhud meselesini giňişleýin beýan edýär.

Döwletmämmet Azady «wahdeti-şuhud» düşünjesini «wahdat öýi» ýa-da «şemgy-wahdat» («birlik çyragy»), bu ruhy derejäniň berýän ruhy lezzetine bolsa «wahdat-meýi» diýip at beripdir³, wahdet düşünjesiniň yşk bilen berk baglanyşyklydygyny nygtapdyr.⁴

Magtymguly Pyragynyň eserlerinde şol düşünje amaly taýdan ýüze çykýar. Pyragy şol ruhy tejribesini (wahdeti-şuhud) «Näme sen?!», «Bilmedim», «Nazar eýle», «Bir nan getirdi», «Diwana geldi», «Dert oldy», «Birýana boldum imdi», «Ýar bizim sary» şygrylarynda simwoliki serişdeler arkaly beýan edýär.

Pyragynyň sopusylyk mazmunly şygrylaryndaky (şahyryň döredijiligini öwrenen alymlar tarapyndan) panteizm diýlip atlandyrylýan

¹ دکتر قاسم کاکایی، دکتر حمید محمودیان، الاهیات عرفانی از دیدگاه علاء الدوله سمنانی و بوناوتوره، فصلنامه اندیشه دینی دانشگاه شیراز، پیاپی ۹۸ - ۷۹، ۱۳۸۸، ۳۱ ص

² Kartal Abdullah. İmâm-ı Rabbânî'nin Vahdet-i Vücûd Eleştirisi ve Tarihsel Arkapları. Uludağ üniversitesi ilâhiyat fakültesi dergisi. Cilt: 14, sayı: 2, 2005, 64 s.

³ Döwletmämmet Azady. Eserler ýygynyndysy. A.: Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Milli golýazmalar instituty, 2012, 199, 229s.

⁴ Şadow N.A. Mansur Hallajyň filosofiki garaýyşlarynyň türkmen nusgawy edebiyatyna täsiri // Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe dilleri we edebiyaty okatmagyň nazary hem-de amaly esaslary (Ylmy makalalar ýygynyndysy). – Aşgabat: Ylym, 2012. 236-242 s.

garaýyş sopusylykda *fenafillä* makamyna ýetmek üçin zerur hasaplanýan *wahdeti-şuhud* we onuň bilen baglanyşykly bolan *yşk-muhabbet*, *sekr-sahw*, *gaybet*, *jem-fark* we *pena-baka* ýaly düşüňjelerdir.

Magtymguly Pyragynyň «Şaýlamaýynmy»¹ şygrynda sähilgiň (sopusylyk ýoluna girenin) geçmeli fenafilla düşüňjesi çeper beýan edilýär. Bu goşguda dünýäniň panylygy, Alladan gaýry dadyňy aýdara kimsäniň ýokdugy ýatladylar.

Pyragy bu şygryň ikinji bendinde dosty hasaplaýan Hudaýyň syryna ýetmek arzuwy, şol arzuwyň hasyl bolmagynyň şerti barada durup geçýär. Şahyr:

Ýaranlar, ýetmek ýok Subhan syryna,
Açsa ýolum – ýetsem Dost eserine –

diýip, dosty hasaplaýan Ýaradanyň syryna ýetip bolmaýandygyny belläp, onuň eserine akyl ýetirmekligi arzuw edýär. Bu arzuwyna ýetmek üçin:

Ryýazaty ýükläp nebsim şütürne,
Yhlasa iýtdirip, haýlamaýynmy? –

diýmek bilen, ryýazatyň ýüküni düýä meňzedýän nebsine ýüklemelidigini belleýär.

Ryýazat (رياضة) häzirki zaman arap dilinde gimnastik maşk, türgenleşik, gezelenç, sport, matematika diýen manylarda ulanylýar.² Bu manylar adamyň bedenini we aňyny kämilleşdirýän düşüňjeler bolup durýar. Ryýazat düşüňjesi diňe bir bedeni türgenleşdirmek däl-de, esasan, adamyň öz menini – egosyny, nebsini terbiýelemek maksady bilen ulanylýar. Pyragy «Şaýlamaýynmy» şygrynyň üçünji bendinde:

Ýokluga ýandyryp, menlikden sagyn,
Eşkimden suwarsam nistligiň bagyn –

¹ Magtymguly. Eserler ýygynyndysy. I jilt, Aşgabat, «Ylym», 2013, 484s.

² Арабско-русский словарь: Ок. 42000 слов. Т.1. – Ташкент: Камалак, 1994, 310 с.

diýip, göz-ýaş etmek arkaly öz meniňi ýok hasaplamak barada durup geçýär. Şahyr şygryň dowamynda:

Ujb, ryýa, kibr, hasat matagyn,
Bölüp, rahzenlere paýlamaýynmy –

diýip, men-menlik, tekepbirlik, görüplik ýaly jemgyýete zyýanly gylyklardan uzak durmaga hem-de kerweniň baýlygynyň garakçylara paýlanyşy ýaly, ol gylyklary taşlamaklygy, Ýaradanyň barlygynynda öz barlygyny eretmekligi, menligini ýok hasaplamaklygy beýan edipdir. Dördünji bendinde:

Aby-towfyk ýuwup jesedim nawun,
Hümmet bilen ötsem ybadat zawun –

diýip, bedenini Ýaradanyň ýardam (aby-towfyk) deňzinde ýüzýän gämä (naw), ybadatlary bolsa Hudaýyň erki, güýji (hümmeti) bilen geçilýän jülgä meňzedipdir. Pyragy ruhuny guşa, pikirini bolsa jeňňele (mişe) meňzedip, şol jeňňelde nebsi awlamagy beýan edipdir:

Ruhum guşun besläp, nebsimiň awun,
Pikir bişesinden awlamaýynmy?

Sälik ruhuny ryýazat arkaly päkleýär, tefekkür – pikir edip, nebsini terbiýeleýär. Şahyr şygryň soňky bendinde nebis terbiýesinde agyz beklemegiň ýa-da az iýmekligiň ähmiýetini belläp geçipdir:

Magtymguly, ne bar içmek, iýmekden,
Jan jesetden gider, et hem sümekden,
Göz görmekden galar, dil hem diýmekden,
Tilim teprenerkä, söýlemäýinmi?

Şygryň soňky bendini ikinji bentedäki «ryýazat» düşüňjesi bilen, şeýle hem Azadynyň ryýazat baradaky aýdanlary (Hakyň emrini

tutmak, toba, agyz beklemek¹⁾ bilen baglanyşdyryp beýan etmeseň, soňky bentden (iýmegi we içmegi doly terk etmek diýlen) nädogry netijelere gelinmegi mümkindir. Azadynyň we Pyragynyň döredijiliginde iýmegi we içmegi doly terk etmek düşüňjesi asla ýok. Olar iýip-içmekligi terk etmändirler we ündemändirler, diňe belli-belli wagtlarda agyz beklemek we agyz beklenmeýän wagtlarda bolsa az iýmekligi, halalyndan iýmekligi ündäpdirler:

Ötdi ömrüm iýmek-içmek aýşyda²,
Az iýgil, az ýatgyl, sözüň az etgil³,
Halal lukma ýagtylyk biýr gözlere⁴.

Aşa köp iýip-içmegiň adam saglygyna zyýanyny we az iýmekligiň ähmiýetini häzirki zaman lukmançylygy hem tassyklaýar.

Pyragynyň «Şaýlamaýynmy» şygry many-mazmun taýdan sopusylygyň «fena» düşüňjesi bilen berk baglanyşkly. Fenanyň bolsa wahdeti-şuhud düşüňjesi bilen berk baglanyşklydygy, fena mertebesini gazanmak üçin, wahdeti-şuhudyň zerurlygy barada Sirhindi belläp geçipdir.

Wahdeti-şuhudyň netijesinde ýetilýän fena mertebesiniň aýratynlyklary Magtymgulynyň «Çagdyr bu çaglar»⁵ şygrynda çeper beýan edilýär. Şahyr säher wagtynyň ähmiýetini nygtap:

Säher wagty gapyl bolmaň, ýaranlar,
Dergahlar açylar çagdyr bu çaglar –

diýýär. Çünki Hakyň nury saçylýan bu wagtda erenler, weliler Allanyň rehmetine gowşupdyrlar:

Rehmete duş geldi bu wagt erenler,
Hak nury saçylar çagdyr bu çaglar.

¹ Döwletmämmet Azady. Eserler ýygındysy. – A.: Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Milli golýazmalar instituty, 2012, 117 s.

² Şol ýerde, 35 s.

³ Magtymguly. Eserler ýygındysy. I jilt, Aşgabat, «Ylym», 2013, 445 s.

⁴ Şol ýerde, I jilt, 422 s.

⁵ Şol ýerde, I jilt, 417 s.

Fena mertebesine ýetmek üçin günälerden saplanyp, özüni tanamak we öz meniňi (ego) taşlap, diňe Hakyň barlygyny kabul etmek, Ýaradanyň barlygynyň garşysynda hiç zadyň derejesinde däldigini ýatlamak zerur:

Asy bolma, günähiňden ýanawer,
Özün tany, menligiňden inewer.

Munuň üçin bolsa toba etmek zerur, topanyň kabul bolmagy üçin, iň amatly pursat säher wagty bolup durýar: «Ýagşy wagtdyr, toba kylyp dönewer // Ýazyklar geçiler çagdyr bu çaglar».

Özüni tanamak sopusylygynyň iň esasy şygarlarynyň biri hasaplanylýar. «Kim özüni tanasa, Rebbini tanar» (مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ) diýlen şygar¹ sopusylykda örän meşhur bolup, bu barada aýtmadyk sopy-pir ýok bolsa gerek. Sopusylykda bu düşünje öz ejizligiňe we Ýaradanyň beýikligine akyl ýetirmek manysynda beýan edilipdir. Bu manyda türkmen dilinde «Özüni tanan weli» görnüşinde aýdylýar.

Sirhindi wahdeti-şuhudyň muhabbet we yşkyň netijesinde ýüze çykyanlygy barada belläp geçipdir. Sopusylyk edebiýatynda meý, şerap muhabbetiň we yşkyň simwollary, olar guýulýan bada, jam, käse ýaly gaplar bolsa aşygyň kalbynyň, könlüniň simwollary hökmünde ulanylypdyr. Şeraply badany uzadýana bolsa «saky» diýlipdir. Saky sözi arap dilinde suwçy diýen manyny aňladyp, sopusylykda söýginiň we bereketiň gözbaşy Allatagala, magşuk we sälige ýolbelet bolýan mürşit manylarynda ulanylypdyr.²

Bu simwollar Pyragy tarapyndan hem ulanylypdyr. Şahyr «Çagdyr bu çaglar» şygrynyň üçünji bendinde:

Hak seni saklasyn hijran – ýalyndan,
Azaşmagyn ýolçularyň ýolundan –

diýmek bilen, säligiň (ýolçynyň) öz ýolundan (tarykatdan) aýrylmagyndan (hijran), azaşmagyndan howatyr edýär. Şygryň dowamynda:

¹ Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü. – Ankara: Rehber yay., 1997, kendini bilmek maddasy.

² Şol ýerde, saka-saki maddasy.

Muhabbet jamlary Dostuň elinden,
Häzir bol, içiler çagdyr bu çaglar –

diýip, sähli ähli ýerde diňe Biri synlamak – wahdeti-şuhud ýagdaýyny döredýän muhabbet we onuň netijesinde ýüze çykýan fena mertebesini elden bermezlige çagyryýar. Şahyr ýokarda ady agzalan goşgynyň dördünji bendinde ruhy baýlyga ähmiýet berip, ýokluk meýdanynda diňe Hakyň barlygyny görmelidigini, şol pursatda (zikir wagty) öz meniňi görmeli dälidigini ýatladýar (wahdeti-şuhud):

Ýokluk meýdanynda mejlis guruban,
Menlikden geçiler çagdyr bu çaglar.

Sirhindini şeýle ruhy halatlaryň (fenanyň, wahdeti-wujudyň, wahdeti-şuhudyň, diňe Biri görmegiň) ýoluň başlangyjynda bolup geçýändigini beýan edipdir. Magtymgulyda hem bu ruhy ahwalatlar ýaşlyk döwründe bolup geçen bolmaly. Onuň aşa yşky-joşgunly sygyrlaryny otuz-otuz baş ýaşlarynda döredendigini «Çagdyr bu çaglar» şygrynyň soňky bendini okanynda görüp bolýar:

Magtymguly, gitdiň dünýä köýüne,
Jahyllykda köňül goýduň oýuna,
Indi aýak basdyň otuz öýüne,
Göz ýaşy saçylar çagdyr bu çaglar.